

Gunnar Jahn – et 100-års minne

Gunnar Jahn ble født for 100 år siden, den 10. januar 1883. Blant mange livsoppgaver satt han som formann i Norges Banks direksjon fra 7. januar 1946 til 1. juli 1954. Penger og Kreditt gjengir den minnetale som vår nåværende sentralbanksjef, Knut Getz Wold, holdt over Gunnar Jahn i Det Norske Videnskaps-Akademi 25. mai 1973.¹⁾

Direktør Gunnar Jahn døde 31. januar 1971 i en alder av 88 år. Han var medlem av Videnskaps-Akademiet fra 1927.

Med en uvanlig bredde i aktivitet, energi og interesser kom Gunnar Jahn til å få en sentral plass i norsk samfunnsliv gjennom et halvt hundreår. Hans innsats ruver som statistiker og sosialøkonom, som administrator og sentralbanksjef, som politiker og motstandsmann under krigen.

Gunnar Jahn var individualist. Individets frihet og verdighet representerte for ham sentrale verdier. Gjennom hans liv går også en sterk nasjonalkjensle som en rød tråd. Så sterk var den at noen vil kalle ham nasjonalromantiker.

Dette trekk henger nøye sammen med hans barndom og tidlige ungdom. Jahn var født i Trondheim 10. januar 1883. Han har selv sagt om sin ungdom at "jeg var vokst opp i et miljø hvor landet vårt og dets fremtid var det sentrale, hvor sinnet og oppmerksomheten blev vendt mot vest, mot alt det politiske frisinn som var å finne i England, hvor Grundtvigs høyskoletanke og 1880-årenes sterke brytningstid ennå øvde sin virkning."

Unionsstriden preget den tids samfunn. Den unge Jahn deltok på folkemøter, demonstrerte for det rene flagg, hørte med

begeistring på taler av Bjørnstjerne Bjørnson. Jahns far var eneste tannlege i det nordenfjeldske Norge. Han var framtreddende Venstre-mann. På den tid snakket ikke aktive Høyre-folk og Venstre-folk med hverandre. Mange Høyre-folk kostet heller på seg reisen til Christiania enn å gå til en tannlege som var Venstre-mann.

Gunnar Jahn tok juridisk embetseksamen i 1907 og etter en tid som edsvoren fullmektig statsøkonomisk eksamen i 1909. Etter studieopphold i Heidel-

¹⁾ Talen er hentet fra et særtrykk fra Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo, Årbok 1973.

berg, Berlin og Paris ble han, i likhet med flere andre som senere skulle bli fram-tredende norske statistikere, sosialøkonomer og politikere, "ekstraarbeider" og deretter sekretær i Statistisk Sentralbyrå. Senere kom han til Rasjoneringsdirektoratet, der han ble direktør i 1919. I 1920 ble han så direktør i Statistisk Sentralbyrå, en stilling han innehadde gjennom et kvart hundreår.

Dette året traff også Gunnar Jahn til en viss grad et valg mellom en karriere som universitetsmann og forsker og en som administrator. Alt fra 1913 hadde han holdt forelesninger i statistikk ved Universitetet. De første årene var han vikar for professor Nicolai Rygg, som Jahn senere kom til å etterfølge som sjef for Statistisk Sentralbyrå og deretter for Norges Bank. Jahn ble fast ansatt som lærer ved Universitetet og i 1920 utnevnt i et dosentur som ble opprettet for ham i statistikk. Samme år kom Jahns lærebok om "Statistikkens teknikk og metode", som senere ble utgitt i flere utgaver og lenge var brukt ved Universitetet. Men Jahn kom aldri til å tiltre dosenturet, på grunn av utnevnelsen som direktør i Statistisk Sentralbyrå.

Kanskje spilte tilfældighetene en rolle, kanskje følte Jahn selv at en ren forskergjerning ikke ville passe hans utadvendte og aktive legning og politiske interesser. Men i virkeligheten var valget mellom en universitetsgjerning og en administrativ innsats i Statistisk Sentralbyrå mindre utpreget enn det ville vært i andre stillinger. For i vårt land er Byrået i høyere grad enn i de fleste andre land også en meget aktiv forskningsinstitusjon.

Gunnar Jahn tok initiativet til en sterk utvidelse av Byråets virksomhet både når det gjaldt statistikk og tellinger. Særlig viktig var tilretteleggingen av en moderne konjunkturstatistikk. Alt som sekretær skrev han deler av teksten til Håndverkertellingen av 1909 og Folketellingen av 1910. Ved Folketellingene i 1920 og 1930

planla og analyserte han selv undersøkelserne om barnetallet i norske ekteskap. Denne delen av befolkningsstatistikken forble en av Jahns hovedinteresser. Han behandlet den i et foredrag i Videnskaps-Akademiet i 1935 om "Barnetallet i norske ekteskap 1920–1930" og skrev etter krigen kommentarene til denne delen av Folketellingene av 1946 og 1950. Også andre sider av befolkningsstatistikken opptok ham sterkt, og flere arbeider fra Jahns hånd handler om dødelighetsforholdene.

I sine arbeider om disse spørsmålene vendte Jahn stadig tilbake til Eilert Sundt og trakk sammenligninger med hans resultater "fordi jeg enda en gang hadde glede av å vise en side av Eilert Sundt som statistiker, som visserlig de fleste, også fagfolk, ikke har lagt merke til", som han sier. Og det kan nok ikke være tvil om at Gunnar Jahn som statistiker og samfunnsforsker hadde mye til felles med Eilert Sundt, hans nøkternhet, hans varsomhet med å trekke konklusjoner, hans kjennskap til og evne til innleving i folks levevilkår og levesett.

Denne innstillingen kom også til syne i hans store arbeid om "Byggeskikker på den norske landsbygd" og en undersøkelse om husfliden. Han kunne reagere meget skarpt mot forskere som han holdt for mindre nøkterne, slik som i polemikken i Statsøkonomisk Tidsskrift med professor Wilhelm Keilhau om dennes behandling av folketellingsresultatene av 1801 og 1815 i "Det norske folks liv og historie".

Mot slutten av 1920-årene og utover i 1930-årene ble Gunnar Jahn i stadig større omfang med i internasjonalt økonomisk og statistisk samarbeid. Det gjaldt blant annet i Folkeforbundets og Arbeidsbyråets ekspertkonferanser, de økonomiske verdenskonferansene i 1927 og 1933 og i flere handelspolitiske forhandlinger.

Her hjemme var han medlem av en rekke offentlige komitéer. En av dem stod i en særstilling, nemlig Valutakommisjonen, som hadde Gunnar Jahn som formann og

avgav sin innstilling i januar 1926. Dette vervet stilte ham i sentrum av striden om paripolitikken. Valutakommisjonen gikk inn for en faktisk stabilisering av kronen så nær som mulig til det nivå den hadde nådd etter foregående års oppgang i dens internasjonale verdi. Dette ville svare til ca. 24 kroner pr. pund eller omkring 75% av pariverdien, selv om kommisjonen ikke tallfestet sitt forslag om at det skulle settes en over- og en undergrense for kursen. For så vidt var en vesentlig del av stigningen i kronens internasjonale verdi da allerede skjedd. I innstillingen het det blant annet at "det ligger utenfor enhver praktisk politikk å arbeide for å føre kronen raskt opp i parinå". Universitetslærerne fulgte opp to måneder senere og foreslo gullinnløsning til en bestemt kurs svarende til 24 kroner pr. pund, et forslag som ble avvist av Norges Bank, som hevdet at det ville være det samme som en nedskrivning av kronen.

Jahn sier selv om Valutakommisjonens innstilling at den "bærer preg av et kompromiss, noe som var nødvendig for å få en enstemmig uttalelse. Dens største svakhet er at den utsetter den endelige ordning av pengevesenet." Rygg tolket Kommisjonens innstilling som en tilslutning til Norges Banks linje med en midlertidig stabilisering som foranstaltning mot en for rask stigning i kroneverdien. Uten her å gå nærmere inn på dette sentrale og omstridte punktet i mellomkrigstidens økonomiske historie, må det kunne sies at Gunnar Jahns standpunkt avvek fra Norges Banks linje. Men han var en moderat motstander, og styrken hos Jahn kunne ikke måle seg med Ryggs i dette spørsmålet.

I november 1934 ble Gunnar Jahn finansminister i Johan Ludvig Mowinckels tredje ministerium. Han la da fram det nye statsbudsjettet i januar 1935. Bevilgninger til kamp mot arbeidsløsheten og til sosiale og kulturelle formål ble økt. Dette var en tid med stor arbeidsløshet, men en internasjonal oppgangskonjunktur var innledet.

Jahn kjente fra sin omfattende lesning og kontakter vel til det gjennombrudd for nye og mer aktive konjunkturpolitiske målsetninger og virkemidler som ledende sosialøkonomer på den tid gikk inn for. Som formann i Pengekomitéen hadde han året før gått inn for en kredittekspansjon. Jahn avviste også i sin budsjett-tale tanken på å gjennomføre de ortodokse finanspolitiske idéer som lå til grunn for Stortingets daværende bevilgningsreglement. Et slikt forsøk ville, hevdet han, virke deflasjonistisk. Han gikk inn for økte utgifter til hjelp for samfunnet mot depresjon. Men helt er han nok ikke med: En måtte ikke glemme "den overordentlige rolle det spiller at en stats finanser hviler på et sunt grunnlag", sa han. Faktisk kom verken Jahns statsbudsjett eller den følgende regjeringens budsjetter til å få noen vesentlig aktiv konjunkturstimulerende virkning.

Mowinckels regjering falt i midten av mars 1935. Arbeiderpartiet og Bondepartiet hadde i budsjettdebatten lagt fram hvert sitt forslag om å øke bevilgningene. Mowinckel satte så selv fram et motforslag som avviste nye utgifter som ville nødvendiggjøre dekning ved lån eller økte skatter eller avgifter. Som finansminister stod Jahn i forgrunnen med forsvaret av regjeringens framlegg. Han var ikke fremmed for Arbeiderpartiets syn på finanspolitikk og pengepolitikk, men det måtte ikke skje, sa han, "på bekostning av overanstrengelse av våre finanser, på bekostning av en nedsatt virksomhet og nedsatt kapitaldannelse som et for stort skattetrykk vil fremkalle". I bunn og grunn trakk vel ikke Jahn som praktisk politiker den fulle konsekvens av de erkjennelser han som sosialøkonom hadde nådd fram til. Men det har gjeldt flere enn ham.

Under okkupasjonsårene kom Jahn til å gjøre en innsats av stor nasjonal betydning. Hans sterke nasjonale sinnelag, hans frihetstrang og hans store kunnskaper førte ham straks inn i en sentral stilling. Mange kom etter hvert til å ta en aktiv del i motstands-

arbeidet. Men i de første vanskelige månedene var det bare få som vurderte situasjonen realistisk også rent politisk. Jahn nærte ingen illusjoner. Han visste fra starten av hva som hadde hendt, og hva som ventet. Han inntok en urokkelig fast holdning. I denne perioden gjorde Jahn sitt livs største innsats. Mange gikk styrket fra møter med ham, mange ledende politikere var også forarget på ham sommeren 1940.

Gunnar Jahn ble medlem av Administrasjonsrådet og overtok ledelsen av Finansdepartementet. Var det en riktig handling? Han har selv svart på dette spørsmålet i et foredrag i Studentvenstrelaget, som er trykt i Samtiden. Han grunnlagte det framfor alt med nødvendigheten av å få Quisling bort, og da var det ikke noen annen farbar vei å gå. Folk i de okkuperte områdene måtte ha noen å holde seg til som de også hadde tillit til. "For meg står det som om det var i disse første månedene at grunnlaget for den senere kampen ble lagt", sa han. De aller fleste vil vel dele hans vurdering i dag.

Gunnar Jahn kom med i den gruppe av ledende personligheter som tidlig i okkupasjonstiden ble betraktet som en slags overledelse for motstandsbevegelsen. Han var en av deltakerne i den såkalte "Kretsen", som spilte en ledende rolle i nær kontakt med regjeringen. Jahn var medlem av Hjemmefrontens ledelse til han ble arrestert i oktober 1944. Han hadde ikke villet forlate landet i tide.

Da den nye samlingsregjeringen skulle dannes etter frigjøringen, var Jahn noe skuffet over at han ikke ble statsminister. Pål Berg prøvde å få Jahn med som finansminister i sin regjering, men møtte avslag. Einar Gerhardsen drøfter i sine erindringer hva som kunne være grunnen til at Jahn sa ja til ham når han hadde sagt nei til sin partifelle Berg. Han antyder at Jahn kan ha tenkt som så: "Skal det først være en Venstre-mann som skal være statsminister, så bør det være Jahn og ikke Berg." Jahn selv sa senere i en tale at han

ikke trodde noen annen enn Einar Gerhardsen ville ha greid det i den situasjon.

Også denne Jahns annen periode som finansminister ble kortvarig. Men viktige avgjørelser ble truffet i de vel fire månedene samlingsregjeringen satt. Han hadde selv ved tiltredelsen stilt krav om en viss disposisjonsfrihet i forhold til Stortinget når det gjaldt finansielle saker.

Avgjørelsen når det gjaldt kronekursen, kom på ny til å bli et stridsspørsmål. Før krigsutbruddet i 1939 hadde pundkursen vært 20. Den nedsatte Valutakomiteén foreslo enstemmig en kurs på 24, og også 22 hadde sine tilhengere. Flertallet i Det økonomiske samordningsrådet gikk imidlertid inn for kursen 20. Jahn selv var lenge i sterk tvil, men gikk til slutt inn for en kurs på 20, framfor alt fordi det ville stå best i samsvar med omsynet til prisstabilitet.

Prinsippene for engangsskatten på formuesstigning var en annen viktig sak som Jahn måtte ta standpunkt til. Hans proposisjon av september 1945 var bygd på et utkast utarbeidet i Norges Bank. Det møtte kritikk fra næringslivet, som fant at det var for vidtgående når det gjaldt å trekke inn likviditet. Den følgende regjering fulgte en annen linje på dette punkt og var mer opptatt av det framtidige behov for etterspørselregulering.

I samlingsregjeringen var vel Gunnar Jahn den eneste ikke-sosialistiske statsråd som kunne betraktes som egentlig partipolitiker. Men heller ikke for hans vedkommende var dette tilfellet i noen særlig utpreget grad. Jahns kandidatur ble imidlertid klart støttet av Venstre.

Jahn ble etter frigjøringen nestformann i Norges Venstrelag og innehadde dette vervet til 1950. Det er vel riktig å si at han aldri trivdes særlig godt med å spille en aktiv partipolitisk rolle. Han hadde en altfor individualistisk innstilling til det.

I januar 1946 ble Jahn formann for direksjonen i Norges Bank. Han hadde alt under okkupasjonen vært medlem av direk-

sjonen i Oslo. Han ble beskikket av Administrasjonsrådet i september 1940 som ekstraordinært medlem fra den tid da han opphørte med å være medlem av Administrasjonsrådet. På grunn av tysk motstand kom han ikke til å tiltre før i januar 1941. Etter sin arrestasjon ble han avskjediget av NS fra 1. februar 1945.

Jahns åtte år som sjef for Norges Bank var preget av gjenoppbygging, valutaproblemer, Marshall-hjelpen, planøkonomi. I denne perioden var det prinsipielle forholdet mellom regjeringen og Norges Bank klart, og Jahn hadde for sitt vedkommende heller ikke noen tvil på dette punkt. Stortinget og regjeringen avgjorde den økonomiske politikken, men Norges Bank spilte en viktig rolle som rådgiver og initiativtaker. Den tillit de aller fleste hadde til Jahn, var et stort aktivum særlig i den første, vanskelige tiden. Ett forhold kom til en viss grad å begrense bankens innflytelse de første årene, nemlig den store overskuddslikviditeten som reduserte betydningen av pengepolitikken og kredittpolitikken i forhold til andre virkemidler i finanspolitikk og økonomisk politikk.

Etter hvert endret situasjonen i så måte seg. Den internasjonale valutakrisen i 1947 rammet også Norge. Valutarådet ble opprettet med Gunnar Jahn som formann. Det var et viktig instrument på det valutapolitiske området. Marshall-hjelpen førte til en omfattende frigjøring av utenrikshandelen og indirekte også til utvikling av indre økonomiske regulerings tiltak. Jahn støttet sterkt denne utviklingen. Når det gjaldt Marshall-hjelpen, hadde han nok likevel sine reservasjoner. De var imidlertid mest av moralsk art. Han var bekymret over hvilke virkninger det i lengden ville få for det norske folk at det mottok så store gavebeløp utenfra.

Da kronen fulgte pundet ved devalueringen i 1949, var det full enighet mellom regjeringen og Norges Bank. Noen konflikt-situasjon mellom Norges Bank under Gun-

nar Jahns ledelse og Arbeiderpartiets regjering oppstod i det hele ikke, neppe en gang friksjoner. Her spilte nok også hans samarbeid med ledende politikere i Arbeiderpartiet under krigen og senere i samlingsregjeringen i 1945 en rolle. Han stod Einar Gerhardsen nær, og han hadde også et godt samarbeid med finansminister — senere handelsminister — Erik Brofoss.

Noen kritiske ord lot han likevel falle fra tid til annen i foredrag og andre innlegg mot enkelte prinsipielle sider ved reguleringspolitikken og "vurderingsøkonomien", som han kalte den til forskjell fra "verdiøkonomien". Han syntes nok ikke penge- og kredittpolitikkenes renessanse gikk så raskt som han hadde ønsket. I forholdet til bankene spilte opprettingen av Samarbeidsnemnda i 1951 med Gunnar Jahn som formann en viktig rolle.

Et av de verv som Gunnar Jahn var meget sterkt opptatt av, og som gledet ham særlig mye, var formannsvervet i Det norske Stortings Nobelkomité. Han ble medlem av Nobelkomitéen i 1937 og formelt formann i 1941, men fungerte ikke under krigen. Da han gikk ut av samlingsregjeringen i 1945, inntok han så sin plass som formann og satt helt til utgangen av 1966, da han gikk av nær 84 år gammel.

Jahns taler til 16 Nobel-pristakere gir et sterkt inntrykk for hvor levende opptatt han var av prisvinnernes innsats for fred og internasjonalt samarbeid og av deres menneskelige bakgrunn og livsverk. De gir også et bilde av Jahn selv når han f.eks. skildrer en Albert Schweitzer, en Albert Luthuli, en Dag Hammarskjöld, en Martin Luther King.

I en tale til en internasjonal ekspertkonferanse som Nobelinstituttet organiserte i Oslo i 1955 om de vestlige demokratier og verdensproblemene, framhevet han at det viktigste og vesentligste var at Øst og Vest måtte begynne å forstå hverandre og ikke i frykt se på hverandre som angripere. Men han forutså alt på det

tidspunkt at forholdet til utviklingslandene kunne bli av enda større betydning for verdensfreden. Han understreket den store risikoen for konflikter som avstanden i levestandard og den meget sterke befolkningsøkningen i u-landene førte med seg.

Men Gunnar Jahns innsats spente over enda videre felter. I Statsøkonomisk Forening var han formann i to perioder, den første fra 1932 til 1937 og den andre fra 1954 til 1958. Han deltok selv særdeles aktivt i debattene i foreningen og ble valgt til æresmedlem. I Hvalrådet var han formann fra 1954 til 1960 og ledet Norges delegasjoner til de vanskelige internasjonale forhandlinger om regulering av hvalfangsten i Antarktis. Han så det som sin oppgave å prøve å verne hvalbestanden og dermed en viktig næringsgren for Norge.

Jahn var en av de sentrale personer bak starten av Verdens Gang i 1945. Han var aktivt med i Rådet for avisen i de nær 10 år dette rådet eksisterte, og var en tid også varaformann der.

Gunnar Jahns to store hobbies var binding av ørretfluer og bueskyting. Med vanlig energi har han skrevet bøker om begge emner.

Gunnar Jahn var sterkt personlig engasjert i tidens spørsmål, en innstilling han beholdt opp i sin høye alderdom. Han beholdt også noe av ungdommens utålmodighet og impulsivitet. Han kunne løpe fra møter som han ledet som formann, i forargelse over uttalelser som falt. I Penge- og Finansrådet støtte han ofte sammen med professor Ragnar Frisch i til dels meget livlige ordelag.

Jeg husker en episode fra Jahns finansministertid i 1945. Han sa: "Jeg vil ikke ha noe underskudd på statsbudsjettet." Jeg kjente ham ikke godt nok den gangen til å merke at barometret stod på storm, og svarte noe i retning av: "Nei, det ville jo ikke være riktig nå. Men det er jo bare noen måneder siden krigen sluttet, og vi må se på dette som en overgang fra krigsøkonomi til fredsøkonomi." Han så forarget på meg og sa: "De er akkurat som alle de andre. De har forlest Dem på Keynes og Frisch og alle disse skrivebordsøkonomene." Deretter løp han ut på forværelset og ut på gangen og ropte: "Jeg vil ikke ha noe underskudd på statsbudsjettet!"

Noen av dem som har grunn til å regne med at de er omtalt i hans meget omfattende dagbøker, som ikke er tilgjengelige ennå, nærer nok en viss engstelse for hva de kan vise seg å inneholde.

En grunntanke som går igjen i mange av Jahns taler og skrifter, er drømmen. "Gi aldri opp kampen for å nå ditt drømmeland, hvor mørkt det enn kan se ut", skriver han ved 50-års studentjubilæet i 1952. "Livet er ikke verd å leve om man ikke hadde drømmen og arbeidet for å virkeliggjøre den", sier han i sin Nobel-tale til Martin Luther King i 1964. I Jahns tale i Stortinget foran regjeringen Mowinckels fall i 1935 taler han om "at drømmene må til, de må endog til i finansenes rike". Ja, i de generøse ord som Gunnar Jahn skriver i Norges Banks historie om Nicolai Rygg, heter det at han "i sin alderdom, da kampen var over og våpnene lagt ned, vendte tilbake til sin ungdoms verden, fordi han aldri hadde kunnet glemme drømmen".